

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са V међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(29-30. X 2010)

Књига I

КЊИЖЕВНИ (СТАНДАРДНИ) ЈЕЗИК И ЈЕЗИК КЊИЖЕВНОСТИ

Крагујевац, 2011.

САДРЖАЈ

О трокњижју Петог међународног скупа „Српски
језик, књижевност, уметност“ / 5

О првој – лингвистичкој – књизи зборника са Петог међународног
скупа „Српски језик, књижевност, уметност“ / 7

Радоје Симић

(Не)рационалност српског правописа / 13

Милош Ковачевић

Префиксалне творенице са значењем поновљености
у савременом српском језику / 19

Саша Ристић

Глаголи визуелне перцепције у српском језику / 33

Јованка Ј. Радић

Именички род у језику и равноправност полова у друштву
(Логички нивои и моција рода у српском језику) / 43

Драгана Д. Вељковић Спанковић

Прагматичко значење и употреба апроксимативних
прилога и прилошких израза у српском језику / 57

Милица Раговић-Тешић

Лексички нивои у прози Драгослава Михаиловића / 69

Славка Т. Величкова

Лексичка средства за исказивање времена у српском језику / 75

Сања Ж. Ђуровић

Облици зависних падежа деминутивних именица
средњег рода на -це и -че у једнини / 81

Димка Савова

Неодређенолични облици глагола у српском језику / 87

Маршин Ст. Шефанов

Нека запажања о декомпоновању предиката у српском
књижевном језику с краја XIX и почетка XX века / 101

Марина М. Николић

Начинске реченице у савременом српском језику:
статус и семантички потенцијал / 113

Веселина В. Ђуркин

Експресивне могућности сложених субординацијских
везника у књижевноумјетничком стилу / 129

Тања З. Русимовић

Парцелација зависне реченице у романима *Усјон и паг Паркинсонове болести* С. Басаре и *Тот је био врео* В. Кеџмановића / 139

Предраг Ј. Мушавцић, Дарко Ж. Тодоровић, Војкан Б. Сшојичић

Предлошко-падежне акузативне конструкције у савременом грчком за изражавање темпоралних значења и њихови преводни еквиваленти на српски / 149

Веран Ј. Станојевић

О резултативности у француском и у српском / 159

Тijana Ašić

Slobodni indirektni govor i njegovi stilski efekti u prozi A. Kamija i V. Stevanovića / 171

Анђелка Пејовић

Додатна запажања о поредбеним фразеологизмима у српском и шпанском језику / 185

Мирјана Мишковић-Луковић

Релеванција, концептуална семантика и превођење / 193

Gordana D. Dimković-Telebaković

Rečenični prilozi u srpskom i engleskom jeziku: uspostavljanje veze između sintakse i semantike priloga / 207

Јелена Јовановић-Симић

Нека запажања о новинарској стилистици / 215

Strahinja R. Stepanov

Načini konceptualizacije ekonomske krize u novinskom diskursu (kognitivno-kritička analiza novinskih članaka posvećenih finansijskoj krizi) / 231

Савка Н. Блажојевић, Сандра Д. Стефановић

Елементи емфатичности у приказима европске уније у српским медијима у светлу критичке анализе дискурса / 245

Надежда Р. Силашки

Метафора рата у медијском дискурсу Србије / 259

Марина С. Јањић

Језичка акултурација и интерференције у говору средњошколаца -на примеру рецепције нових англицизама- / 269

Јулијана Ј. Виџо

Srpski jezik i jezici obrazovanja / 279

Раџивоје Младеновић

Језик дијалекта и дијалекатски језик у Записима Ивана Степановича Јастребова / 289

Никола И. Рамић

Акценат прилога у српским говорима југозападне Босне / 307

Драга И. Бојовић

Транспозиција фразеологизама у систему лексичко-граматичких типова дијалекатских фразеологизама / 315

- Марија Р. Илић*
Историзам и 'аутентичност' у дијалектологији: пример српског у Мађарској / 323
- Ивана Ј. Вучина Симовић, Ана С. Јовановић*
Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања / замене језика у дијаспори / 335
- Миодраг Јовановић*
Денталне оклузиве у паштровским исправама у поређењу са паштровским говором и језиком С. М. Љубише / 351
- Јелица Стојановић*
Морфонолошке карактеристике генитива и локатива множине у *Паштровским исправама* (16-19. вијек) / 371
- Надежда Д. Јовић*
О лексици *Зборника закона и уредба из 1867. године* / 387
- Јоргана Марковић*
Задес – о старини, употреби и значењу лексеме / 399
- Иван Пејтров Чобанов*
За србските мъжки лични имена, деривати от съкратени композити / 407
- Борјан Георгиев Јанев, Иван Пејтров Чобанов*
За србските мъжки лични имена, образувани чрез конверсия / 421
- Герѓана Аџанасова Пејкова*
За србските мъжки лични имена с латински корен в състава си / 435
- Михај Н. Раган*
Карашевска антропонимија у прошлости и данас / 445
- Видан В. Николић*
Трагови симболике овце (*ovis aries*) у српској традицији / 459
- Неђо Јошић*
О мјесту лексеме *гуња* (*cydonia oblonga*) у терминолошком систему и општем лексикону / 477
- Билјана Golubović*
Izazovi i izbori – О prevodu Zebaldovih dela na srpski jezik / 483
- Јулијана М. Вулешић-Ђурић*
Германизми у српском језику на подручју Шумадије између два светска рата / 495
- Кристијана Мирнић*
Персуазивност рекламне комуникације / 509

Марија Р. ИЛИЋ¹
Балканолошки институт САНУ

ИСТОРИЗАМ И 'АУТЕНТИЧНОСТ' У ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ: ПРИМЕР СРПСКОГ У МАЂАРСКОЈ

У овом раду дат је преглед дијалектолошких истраживања српског језика у Мађарској, на основу кога се може видети како доминантна дијалектолошка парадигма припада 'пасторалној традицији' која је носталгично заглажена у прошлост и усмерена ка проблемима генеалогije. У тој традицији 'аутентични' језик се конструише као конзервативни (рурални) варијетет, који прима што мање утицаја од стандардног језика или од страних контактних варијетета.

Кључне речи: дијалектологија, српски језик у Мађарској, аутентичност, језички контакт, стандардни језик

1. Историзам

Почетни подстицај за развој дијалектологије долази из компаративне филологије и школе младограматичара (нем. *Junggrammatiker*) XIX века, када је постављена хипотеза о закономерности гласовних промена.² Да би се хипотеза испитала, било је потребно кренути у емпиријска испитивања савремених језичких варијетета. Тако крајем XIX и почетком XX века настаје дијалектологија, која се почиње систематски бавити синхроним језичком варијацијом у географском простору. Због почетног нагласка на историзму, дијалектолози су били заинтересовани за најконзервативније варијетете који се говоре у некој области. Стога је дијалектологија дуго била окренута руралним говорима, који су показивали далеко већи степен конзервативности него говори урбаних средина. Таква оријентација је утицала да се термин *дијалект* углавном користи као назив за нестандартне, често рустичне варијетете, нижег статуса, који се генерално асоцирају са сеоском културом, радничком класом или с групама без друштвеног престижа.

Иако су настала с идејом да потврде закономерност гласовних (и других језичких) промена, дијалектолошка истраживања су указала на велики значај географског и друштвено-историјског фактора у формирању језичких варијетета, те да се промене не шире праволинијски већ више у виду таласа који неравномерно и често случајем захватају неке говорне зоне, док друге мимоиолазе (Ivić 1990: 80). Такође, управо су дијалектолошка истраживања утврдила да не постоји

1 marija.ilić@bi.sanu.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта „Језик, фолклор, миграције на Балкану“ (бр. 178010), који финансира Министарство за науку и образовање Републике Србије.

2 Хипотеза тврди да дијахроне гласовне промене нису производ случајности, већ да имају системски карактер. Први који износе хипотезу су компаративисти Расмус Кристијан Раск (1814) и Јакоб Грим (Гримов закон у *Граматици немачког* (1819–37, *Deutsche Grammatik*); они утврђују системске фонетске алтернације у германским и другим индоевропским језицима (нпр. германско *f* (*father*, *Vater*) према латинском *p* (*pater*)). Младограматичари прихватају и разрађују ту хипотезу 70-их година XIX века; тада настаје тзв. Вернеров закон као допуна Гримовом закону (исп. Ivić 1990: 50–52, 73–79; Chambers, Trudgill 1980: 55).

'чисти дијалекат', јер већина настаје мешањем разних варијетета и показује различите степене њихових утицаја.

Почев од 50-их година XX века, америчка дијалектологија шири фокус својих истраживања ка структуралној и контактної лингвистици (Uriel Weinreich), а од друге половине 60-их ка урбаној дијалектологији (William Labov). У складу с овом интерном диференцијацијом у дијалектологији, истраживање ареалних језичких варијација добија свој ужи и специјализован назив – дијалектолошка географија (енг. *dialect geography*, тј. лингвистичка географија, ареална лингвистика; исп. Chambers, Trudgill 1980: 17; Ivić 1990: 110–115). Ипак, дијалектолошка географија се често још увек назива општим називом дијалектологија, што се – имајући у виду развој лингвистике од 50-х година XX века – може сматрати погрешним уопштавањем и анахронизмом.

Овај кратки преглед показује да је почетак развоја дијалектологије окренут ка систематичном емпиријском прикупљању података о ареалним језичким варијацијама, при чему је акценат био на конзервативним говорима и рефлексима што старијих језичких црта; с друге стране, модерну дијалектологију интересује корелација социјалних и географских чинилаца и језичке варијације.

1.1. 'Ауθενцићности'

Развој дијалектолошких истраживања донео је са собом и бројне концептуалне и методолошке дилеме. У почетку окренута документовању 'народног' говора и конзервативних варијетета, дијалектологија је развила и концепт најпожељнијег информатора, што је уједно и једна од најтипичнијих заједничких црта различитих дијалектолошких пројеката. За западноевропске дијалектологе то су били старији, немобилни мушкарци, са што мање формалног образовања, што се популарно означава као NORM (акроним од енг. *non-mobile, older, rural males*; Chambers, Trudgill 1980: 33). Интересантно, у словенској дијалектологији је управо због немобилности и одсуства образовања најпожељнијим информатором сматрана старија жена (исп. Petrović 2009: 20). Од самих почетака дијалектолошких истраживања, коришћени су упитници и то најчешће с питањима у директној форми, нпр. „Како зовете 'чашу'?“ или упућивањем на објекат „Како зовете ово?“. Касније, с развојем техничких могућности, почели су се снимати отворени интервјуи, који имају за циљ да наведу саговорника да употреби што опуштенији стил у разговору. Ипак, уколико је број истраживачких дана мали, и у савременим истраживањима се прибегава упитницима и директним питањима, јер је то начин да се за кратко време сакупи што више података (Chambers, Trudgil 1980: 24–28). У лингвистици се методе директног испитивања критикују као промовисање лингвистичког пуризма и лингвисте као арбитра 'ауθενцићности' неког говора (Flores Farfán 2003: 296).

На овој основи у дијалектологији је развијен идеолошки конструкт 'ауθενчног' дијалекта и говорника. 'Ауθενчним' говором је сматран најконзервативнији варијетет који се говори у некој области, а који се одликује што мањим степеном рецентних друштвених утицаја. 'Ауθενчни' говорник је, према том концепту, локално лоциран и оријентисан говорник чији језички израз извири природно у датој локацији. За дијалектологе пример 'ауθενчног' говорника је често био традиционални сељак у изолованој говорној заједници. Вера у 'ауθενчни' језик представља заправо један натурализирајући концепт и део је шире идеологије есенцијализма, која језик конструише као природни објекат

(исп. Eckert 2003: 392).³ Идеологија говорне аутентичности се заснива, у ствари, на опозицији природног и друштвеног. За концепт говорне аутентичности су се везала разна идеолошка уверења, која је Мери Бухолц назвала: (1) 'лингвистички изолационизам' – уверење да је најаутентичнији онај језик који је удаљен и заштићен од разних друштвених утицаја, а да најаутентичнији говорник припада добро дефинисаној, статичној и релативно хомогеној друштвеној заједници која је затворена према спољашњим утицајима; (2) уверење да је лингвиста препрека лингвистичкој аутентичности, што је развијено у оквиру појма „посматрачки парадокс“;⁴ (3) уверење да је лингвиста арбитар аутентичности, што је чест случај у истраживањима која примењују класичне методе директног испитивања, и др. (исп. Bucholtz 2003: 405–408).

Дијалектолошки конструкт 'аутентичног' говора утицао је касније и на социолингвистику, која се, додуше, усмерила на проучавање језичке варијације изазване друштвеним чиниоцима, али је такође развила натурализирајући концепт вернакулара.⁵ Концепт аутентичности је, према томе, централни идеолошки конструкт и за говорнике и за аналитичаре језика, и јавља се на свим нивоима употребе језика, и то пре свега као: институционална (стандардни варијетет) и вернакуларна (дијалекти, вернакулари) 'аутентичност' (енг. *establishment and vernacular authenticities*, Coupland 2003: 420). Лингвистичким приступима који конструишу говорну 'аутентичност' замера се то да занемарују социјалну, ситуативну и интенционалну димензију у употреби говора, као и стални динамични развој језика, те да су у бити реконструктивни и да језик третирају као статичан објекат, који треба сачувати и заштити од 'пропадања', тј. од промене. Такви приступи се називају разним критички интонираним називима, као нпр.: „спаситељска лингвистика“ као продукт раног, романтичарског модернизма (енг. *salvage linguistics*, према тзв. „спаситељској антропологији“ исп. Bucholtz 2003: 400); „реконструктивна носталгија“, која тежи да опише и (ре)конструише оне заједнице за које верује да 'чувају' традицију коју је модернитет деградирао (енг. *restorative nostalgia* исп. Војт 2005: 23); затим „пасторална традиција“, која носталгично гледа ка руралном и прошлости као према изгубљеној исконској и хомогеној култури (Williams 1973 цит. према Gal 1998: 317).⁶ Уместо тога поставља се захтев за „рефлексивним“ лингвистичким приступима, који се не одричу појма 'аутентичног' говорника – јер он има важну улогу и у конструкцији идентитета говорника – него признају да се аутентичност конструише чином аутен-

3 Према Мери Бухолц: „Essentialism is the position that the attributes and behaviour of socially defined groups can be determined and explained by reference to cultural and/or biological characteristics believed to be inherent to the group. It rests on two assumptions: (1) that groups can be clearly delimited; (2) that group members are more or less alike“ (Bucholtz 2003: 400).

4 Овај концепт развио је амерички лингвиста Вилијам Лабов (енг. *observer paradox*): „The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet, we can only obtain this data by systematic observation“ (Labov 1972: 181).

5 Вернакулар се може описати као неформални говор који користимо у интимним ситуацијама, стил у коме говорници најмању пажњу поклањају надгледању и корекцији сопственог говора (исп. Naugen 1966; Labov 1972: 181). Фокус на вернакуларе је критикован у антрополошкој лингвистици јер води упрошћавању социјалног идентитета говорника, при чему треба имати у виду да су неки људи врло свесни када покушавају да звуче колоквијално (Gal 1979: 9).

6 „Пасторална“ традиција је главна методолошка парадигма европске филологије XIX и раног XX века; поред тога, карактеристична је и за европске националне етнографије, историографије, фолклористике и др.

тификације; односно, сматра се да је потребно раздвојити аутентичност као идеологију од аутентичности као друштвене праксе (исп. Bucholtz 2003: 410).

Традиционално оријентисаним дијалектолошким истраживањима се, према томе, може замерити да сужавају термин *дијалекат* на руралне говоре, затим да занемарују социјалне чиниоце који утичу на језичку варијацију, и напоследку да конструишу 'аутентичан' говор као рурални, конзервативни варијетет. На супрот томе, у савременим дијалектолошким проучавањима сматра се да су сви говорници, у ствари, говорници макар једног дијалекта, што значи да је и стандардни језик један дијалекат (Chambers, Trudgill 1980: 3).⁷ Генерално, у традиционалним дијалектолошким радовима често се мешају појмови као што су 'аутентичан', 'типичан' и 'најконзервативнији' говор. Међутим, како је већ истакнуто, 'типичан' говор често није и најконзервативнији, а ознака 'аутентичан' је вредносна и идеолошка, а не дескриптивна.

2. Традиционална методолошка парадигма у српској дијалектологији

Дијалектологија спада међу најразвијеније огранке српске лингвистике, а већина радова из те области заправо припада дијалектолошкој географији, која има изражену дијахронијску оријентацију и фокусирана је на говоре руралних средина. Основне сфере интересовања српске дијалектологије су таксономски опис варијетета, етногенеза говора, (ре)конструкција дијалекатских типова и објашњење миграционих кретања становништва. У српским дијалектолошким радовима генерално мало пажње поклањано је утицају друштвених чинилаца, те стандардног и контактних језика на језичке варијације. Давање предности руралним у односу на урбане говоре у српској лингвистици потиче још од Вука Караџића.⁸ Вук је, заправо, критиковао присуство црквенославизама и бројних позајмљеница у говорима Војводине, али је његово етикетирање руралних говора као „чистих“, а градских као „покварених“ нашло касније плодно тле у лингвистици и прихваћено као скоро догматско начело. Стога се с правом истиче како се класична српска дијалектологија уклапа у методолошку парадигму европске дијалектолошке географије, коју карактерише урођеност у пасторалну традицију (исп. Petrović 2009: 21).

Однос према контактним варијететима у српској класичној дијалектологији био је двојак. С једне стране, контактни говори су били интересантни за српске дијалектологе јер представљају изоловане говоре у алоглотским срединама, који чувају старије особине језика које су се већ изгубиле у прогресивнијим централним деловима језичког ареала.⁹ С друге стране, у проучавањима тих говора иновације настале контактом добиле су различит третман у зависности од тога да ли се ради о међудијалекатској или међујезичкој интреференцији. Интерес за етногенезу говора, навео је дијалектологе да посвете значајну пажњу контактима под „капом“ једног језика, тј. међудијалекатским контактима (Вучковић 2009:

7 Према дефиницији коју дају Chambers и Trudgill (1980: 5): „Dialect' [...] refers to varieties which are grammatically (and perhaps lexically) as well as phonologically different from other varieties“.

8 „У свему народу нашем нигде [се] не говори Српски тако ружно и покварено, као у Сријему, у Бачкој и Банату. И што је гођ мјесто веће и има у себи више госпде и књижевника, то се у њему говори горе: тако сељаци говоре боље од варошана, а слуге од господара“ (Караџић 1845: 85).

9 Исп. неколико карактеристичних дијалектолошких студија говорних заједница у алоглотском окружењу: Ивић (1957) проучава говор галипољских Срба, Томић (1984, 1987) говор Срба у Румунији, итд. О томе исп. Petrović (2009: 21).

410). Опет, иновације настале контактом са страним језицима су често маргинализоване и представљане у пуристичким метафорама „кварења и „општећења“ језика.¹⁰ Ипак, у новије време промена овакве методолошке парадигме се све више намеће као неопходна. Лингвисти данас уочавају потребу за интегралним, мултидисциплинарним приступом говорима, како би се прецизније одредили стање и статус тих говора (Милорадовић 2005: 307–310; Вучковић 2009; Сикимић 2004).

Дијалектолошка проучавања српских варијетета у Мађарској углавном припадају традиционалистичкој струји и могу врло добро илустровати њена главна идеолошка и методолошка усмерења.

2.1. Лингвистичка истраживања српског језика у Мађарској

Срби у Мађарској изводе свој континуитет од историјских миграција у Угарску које су се одвијале од XV до XVIII века. Према последњем попису из 2001. године у Мађарској, 3.388 испитаника одредило је српски као матерњи, њих 3.816 српску националност, а укупно је 7.350 испитаника истакло везу са српском етничком заједницом (исп. Vékás 2005). Српске заједнице су географски раштркане и концентришу се у три главне регије: Будимпешта и околина, Поморишје и Барања. Заједнице су настајале мешањем разних миграцијских група, што се одразило и у њиховим говорним варијететима, који спајају црте више дијалекатских типова. У свим насељима српске заједнице живе у мултијезичком окружењу – мађарског, немачког, румунског и др. – већ неколико векова, па су бројне језичке форме на свим језичким нивоима настале као резултат језичког контакта. Такође, новија истраживања указала су на то да говорници српског, посебно млађе генерације, пролазе процес замене српског језика мађарским (исп. Илић 2009).

Лингвистички интерес за српске варијетете у Мађарској почиње врло рано и везује се за нека од највећих имена српске лингвистике. Језичка грађа из мађарског дела Барање заступљена је већ у *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића, захваљујући труду Адама Драгосављевића. Српска насеља у Мађарској посећује 1909. Александар Белић, о чему ће години дана касније дати кратак извештај и прву дијалектолошку скицу говора. У другој половини XX века, српски говори у Мађарској су претежно занимали дијалектологе, тако да настаје читав низ драгоцених студија, почев с радовима Павла Ивића. Поред ове доминантне струје, постоје и радови из урбане дијалектологије (Јерковић 1996; Степановић 1994; Stepanović 1997), затим радови о функционалним стиливима српског језика (Стефановић 2000; Јерковић 2000, 2007), о међујезичком контакту (Burzan 1994, 1996; Бурзан 1996, 2003), из етнолингвистике, антрополошке лингвистике и социолингвистике (Сикимић 2003, 2004; Илић 2009, 2010, 2010а). У наредном делу указују на основна методолошка начела и идеолошке позиције у дијалектолошким истраживањима српског језика у Мађарској.

3. Методолошки приступ: дијалектолошка проучавања српског језика у Мађарској

Дијалектолошки радови о говорима Срба из Мађарске махом припадају дијалектолошкој географији, при чему је акценат стављен на говоре руралних

¹⁰ Метафорика овог типа се среће, на пример, у студији Павла Ивића о говору галипољских Срба (Ивић 1957: 15–18). На то је посебно скренула пажњу Тања Петровић (Petровић 2009: 21–23).

средина. Најобухватнији опис свих штокавских говора у Мађарској дао је Предраг Степановић (Степановић 1994, 2000а).¹¹ Основни циљеви истраживања, које су поставили сами дијалектолози, јесу решавање проблематике из области историје језика, етногенезе говора и миграција становништва. Према Александру Белићу, проучавање језика Срба у Мађарској треба, пре свега, да „утврди крај одакле су се његови представници доселили“ (Белић 1910). И пола века касније циљеви у српској дијалектологији остају исти, и како наводи Павле Ивић, истраживање ових говора настоји „да приближи наuci jedan od osnovnih izvora obaveštenja o predmigracionoj slici srpskohrvatskih dijalekata“ и да осветли „mnoga pitanja iz prošlosti našeg jezika“ (Ivić 1961/1962: 117, 129). Предраг Степановић истиче да лингвистичку ситуацију у Мађарској одликује доминација мађарског, продор нове мађарске терминологије у мањинске језике, утицај средстава за масовну комуникацију из тадашње Југославије на дијалекте, итд. Због свега тога, већ 70-их година XX века Степановић апелује: „Имајући све ово у виду, можда неће бити претерано кад утврдимо да је у погледу могућности за истраживање дијалеката Срба и Хрвата у Мађарској наступио задњи час“ (Степановић 1996: 6). Интерес за што 'чистију' (ре)конструкцију дијалекатских типова навео је дијалектологе да свесно из „својих записа одбацују оно што не спада у изворни месни говор“ (Степановић 1994: 130), па су тако на маргине потиснути модели савремене употребе језика, језичке иновације као и утицаји књижевног и других контактних варијетета.

У својим радовима, дијалектолози махом користе пуристички епитет *чистији* како би оквалификовали варијетет који је најближи неком идеалном типу и који показује што мање рецентних утицаја; епитет супротног значења је *помешан*.¹² Овај антонимијски пар епитета има улогу аутентификацијских означитеља. Методе теренског рада, уколико се не ради о радовима који потичу од самих припадника заједнице, подразумевају мали број истраживачких дана, што већи број старијих информатора и методу директног испитивања појединца или групе информатора.

3.1. Међудијалекатска интерференција и социјална динамика

Дијалектолошка истраживања су, како је напоменуто, била начелно отворена за испитивање контакта између дијалеката и наречја. Утврђено је да су у говорима Срба у Мађарској заступљена сва три наречја – екавско, ијекавско и икавско – који су оличени у шумадијско-војвођанском, косовско-ресавском, источно-херцеговачком и славонском дијалекту; такође, запажено је да су српски (и хрватски) говори већине насеља мешавине разних дијалеката и наречја, што указује да су те заједнице формиране од различитих миграционих и говорних група. Интерес за етногенезу говора и миграције навео је дијалектологе да потраже друштвене узроке за настајање одређених контактних форми. На тај начин, нас-

11 Према области истраживања радови се могу груписати у класичне дијалектолошке описе (Белић 1910; Ivić 1961/1962, 1966; Ивић 1971, [1956] 1985, 1991, 1994, 1997; Степановић 2000б, 2000в, Петровић 1979, Николић 1993, Rakić 1997, 1998), дијалекатску лексикографију (Мијатовић 1983), дијалекатску ономастику (Петровић 1974, 1976; Стефановић 1993, 2003), прегледне радове (Милорадовић 2004, 2005).

12 Тако Александар Белић напомиње: „Тешко би било представити у неколико црта српски језик овог краја, у којем су – као боје у каледоскопу – измешане језичке особине готово свих наших покрајина ... За патријарха Арсенија III, несумњиво је да је говорио чистим источним говором, чистијим него што је у свим местима овог краја, чак и у Чобанцу“ (Белић 1910: 68–69).

тала су драгоцене запажања која би се могла окарактерисати и као скице за могућа истраживања из дијакхронијске социолингвистике.

Уочено је да су дијалекти екавског изговора у доба мешања, тј. између XVI и XVIII века, били престижнији у односу на јекавске и икавске. Тако је Павле Ивић (Ivić 1966: 194) указао да је у говору Ловре основица екавска са мало икавизма, вероватно из суседног буњевачког говора, и доста јекавизама, који долазе из другог контактног дијалекта: „То значи да је у доба када се одигравао процес стапања двaju govora ekavski izgovor uživao veći prestiž, tako da su eliminisani svi očevидni jekavizmi, a održao se jedan deo onih skrivenijih, gde se trag jekavskih glasovnih procesa nalazi u prisustvu konsonanata *l*, *đ* ili *ć* (a ne samog *je* ili *iје*).“ Такође, указано је да од почетка XX века говори чија је основица блиска стандарду уживају изразити престиж, док су дијалекти чија се основица значајано разликује од стандарда – стигматизовани. Забележено је, на пример, да су се говорници из Чобанца, који једини међу Србима у Мађарској имају говор староштокавске косовско-ресавске дијалекатске основе, већ почетком XX века устручавали да говоре својим локалним варијететом, јер су их Срби из других места исмејавали. То је утицало да Чобанчани свој локални језик користе само у интерној комуникацији, и да га замене престижним шумадијско-војвођанским говором суседног Помаза (Белић 1910: 69; Ивић 1997: 226; Степановић 1994: 140). Слично, уочено је да прелазак српског градског становништва у Мохачу током XX века на екавицу нема своју лингвистичку мотивацију већ друштвену: екавица је била престижнија и као таква путем школе, писане књижевности и медија утицала на језик образованијег градског слоја (Степановић 1994: 43–44). Иако су дијалектолози указали на ове социолингвистичке промене, њихов став према њима је наглашено емотиван и критички интониран, јер су оне водиле ка губитку старијих дијалеката.¹³ У таквом ставу се препознаје дијалектолошки пуризам који је окренут заштити „вернакуларне аутентичности“ (тј. дијалекатских, регионалних, варијетета), која је угрожена од неког доминантног или престижног (стандардног) варијетета.

3.2. ‘Кварење’ дијалекта: утицај стандарда

Иако су већ Александар Белић (1910) и Павле Ивић (1985 [1956]) нагласили да шумадијско-војвођански говори у Мађарској имају свој писани израз у језику Гаврила Стефановића Венцловића, проповедника и писца из XVIII века, однос књижевних и регионалних варијетета није добио ширу научну пажњу. Ипак, у једном броју радова, разматрају се и проблеми урбане дијалектологије.¹⁴ У дијалектолошким радовима пак утицај стандардног језика на регионалне варијетете свесно је прећуткиван и одбациван. Такав приступ би се такође могао одредити као одбрана „вернакуларне аутентичности“. Павле Ивић истиче свесно брисање утицаја стандарда на дијалекат као програмско начело:

„Стога је грађа на којој заснивам овај чланак [о говору Чобанца – М. И.] настала одабирањем из онога што сам чуо својих информатора, искључиво старијих људи и

13 Степановић, на пример, овако описује социолингвистичку ситуацију замене косовско-ресавског дијалекта у Чобанцу престижнијим говором суседног Помаза: „У Чобанцу – непуних пет километара од Помаза – дијалектолога очекује помало необична, и извесном смислу и тужна ситуација [...] Бројчано, па и економски јачи Срби из Помаза, наима од памтивека се подсмевају и ругају Чобанчанима због њиховог говора, што је код ових с временом довело до стварног осећаја ниже вредности“ (Степановић 1994: 140).

14 Исп. Јерковић 1996, 2000; Степановић 1994; Stepanović 1997.

жена. Дијалекти се данас у највећем делу Европе ретко могу наћи 'чисти', непомешани са књижевним језиком, па су дијалектологи приморани да из својих записа одбацују оно што не спада у изворни месни говор. У Чобанцу се иста техника мора применити и на елементе говора суседног села" (Ивић 1997: 226).

С друге стране, лингвистикања Јулијана Мијатовић, која и сама потиче из српске заједнице у Ловри у Мађарској и говорница је ловранског варијетета, скреће пажњу на изузетно велики утицај стандардног српског језика на говор Ловрана током 80-их година, који се шири медијима за масовну комуникацију (радио, ТВ, новине), као и због чешћих путовања у Југославију. Тај утицај се, како закључује Мијатовић, одражава на фонетску форму речи (акценте, замену јекавских екавским формама, промену изговора консонаната који су изговорани под утицајем мађарског фонетизма у типично српски изговор), али и на свесну замену многих давно усвојених и одомаћених мађаризама српским терминима (Мијатовић 1983: 150).¹⁵ Ова примедба указује на динамичност промена у српским варијететима у Мађарској, које не иду само у правцу редукције и атриције изражајних форми српског језика и усвајања све више мађарских термина, него и у обрнутој смеру – заменом већ усвојене мађарске артикулације и мађарских позајмљеница српским еквивалентима. Слично, Степановић примећује да је у српским говорима у околини Будимпеште код старијих говорника релативно чест јекавски рефлекс јата, док код млађих преовлађује екавски (Степановић 1994: 134); то је свакако резултат утицаја мас-медија из Србије и наставе српског као мањинског.

На основу свега изложеног, може се закључити да занемаривање утицаја стандардног језика на локалне варијетете, које је правило у дијалектолошким радовима, ускраћује битне информације које су неопходне за разумевање структуре и статуса тих варијетета, као и језичке идеологије говорника.

3.3. 'Кварење' дијалекта: међујезички утицај

И поред тога што међујезички контакт није у фокусу интересовања радова традиционалне дијалектологије и што се доживљава као 'кварење' језика, ови радови указују на бројне форме које настају као резултат међујезичке интерференције. Мађарски, као језик већине, највише утиче на структуру српског и то на свим језичким плановима, а српски говори, иако дијалекатски разнолики, попримили су неке типске контактне црте у прозодини, фонетици, морфологији, лексици и синтакси. Дијалектологи су многе интерферентне појаве описали, а њихова запажања су драгоцене у тумачењу генезе контактних појава (исп. Ivić 1966; Ивић 1994, 1997; Rakić 1997, 1998; Степановић 1994; Петровић 1979).¹⁶ Међутим, дијалектологије није занимало да промене настале као резултат језичког

15 Како истиче Мијатовић неки мађаризми данас су замењени српскохрватским лексемама, ако нпр.: *pòlò* у мајица, *vonat* у воз, *állomás* у станица, *komp(a)* у скела, *jogosítvány* у дозвола, *bútor* у намештај, *kórház* у болница (Мијатовић 1983: 150).

16 На пример запажања Павла Ивића о пореклу неслоговног гласа уместо -о-, које је настало од -л- на крају слога, као у радном глаголском придеву: *јев, њев, могау, казау...* Ивић објашњава: „Ова особина, позната скоро свим српским говорима око Будимпеште, настала је вероватно посебним путем под утицајем мађарског језика, у којем нема вокалских група. Тај утицај је изазвао свођење вокала *о* на неслоговни глас *у*, који је даље давао *w* или чак *в* ... Десилабизација *о* овде је очито предухитрила асимилацију првог вокала према *о*, која је у већини штокавских говора створила облике као *држо*, отклањајући вокалске групе на начин друкчији од оног који је уобичајен на штокавском тлу“ (Ивић 1997: 232).

контакта повежу с друштвеним узроцима, који би могли да осветле питања из социјалне динамике говорних заједница и њихове језичке идеологије.

Због начелног става дијалектолога да утицај страног језика ‘квари’ дијалекте, интерес за проучавање српског у градским срединама био је сразмерно мали (исп. фусноту 13). Наиме, управо је за говор градских Срба у Мађарској карактеристична интерференција са страним језицима, и то посебно с мађарским, на свим нивоима. Присуство елемената страних језика у градском говору Срба у Мађарској истакао је и писац Јаков Игњатовић, рођени Сентандрејац: „Мешовитим језиком говорено је народу у цркви, младом огранку у школи, у отменијим кућама чист народни језик беше као ‘простачки’ исмејан“ (Игњатовић 1953: 424 цит. према Јерковић 2000: 273).

4. Закључак

Преглед дијалектолошких истраживања српских говора у Мађарској указао је на то да српска дијалектологија и даље махом следи програмска начела дијалектолошке географије, која су постављена почетком прошлог века, тј. окренута је проблемима таксономије, дијакхроније и генеалогije. Таква методолошка оријентација погодује развоју интересовања за изоловане, руралне говоре. Међутим, оваква истраживања свесно маргинализују и одбацују утицај друштвених фактора на развој језика, те утицај стандарда и контактних језика. У овој методолошкој парадигми термин *дијалекат* је резервисан углавном за руралне конзервативне варијетете и сходно томе ‘аутентични’ језик се конструише као конзервативни варијетет из кога се одбацују сви трагови рецентних друштвених утицаја. Штавише, промене настале као резултат језичког контакта се представљају у метафорама ‘кварења’ и ‘пропадања’ дијалеката. Залагања дијалектолога се, према томе, могу тумачити и као одбрана ‘вернакуларне аутентичности’, коју угрожавају утицаји друштвене средине. У оваквом приступу, остајемо ускраћени за информације о динамици језичке промене, раслојавању говорних заједница и усложњавању говорних и социјалних идентитета говорника, корелацији језичких и друштвених фактора, као и о језичкој идеологији говорника.

Литература

- Bojm 2005: S. Bojm, *Budućnost nostalgije*, Beograd: Geopoetika.
- Bucholtz 2003: M. Bucholtz, Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 398–416.
- Burzan 1994: M. Burzan, Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 37, Novi Sad, 105–108.
- 1996: Frazeologija u jeziku Srba u Mađarskoj, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 39/1, Novi Sad, 157–162.
- Chambers, Trudgill 1980: J. K. Chambers, P. Trudgill, *Dialectology*, Cambridge University Press.
- Coupland 2003: N. Coupland, Sociolinguistic authenticities, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 417–431.
- Eckert 2003: P. Eckert, Sociolinguistics and authenticity: An elephant in the room, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 392–431.

- Flores Farfán 2003: A. Flores Farfán, Nahuatl purism: between language innovation, maintenance and shift, In: J. Brincat, et al. (eds.), *Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages*, Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brochmeyer, 281–313.
- Gal 1979: S. Gal, *Language Shift : Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*, Academic Press INC.
- 1998: Lexical innovation and loss: The use and value of restricted Hungarian. In: N. Dorian (ed.), *Investigating obsolescence : Studies in language contraction and death*, Cambridge University Press, 313–331.
- Haugen 1966: E. Haugen, Dialect, Language, Nation, *American Anthropologist* 68/3, 922–935.
- Ivić 1990: M. Ivić, *Pravci u lingvistici I–II*, Šesto dopunjeno izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivić 1961/1962: P. Ivić, Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 4–5, 117–130.
- 1966: O srpskom govoru u selu Lovri, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12, 191–201.
- Labov 1972: W. Labov, The Study of Language in its Social Context, In: J. B. Pride, J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics. Selected Readings*, Penguin Education, 180–202. (Source: The Study of Language in its Social Context, *Studium Generale* 23, 1972, 30–87).
- Petrović 2009: T. Petrović, *Srbi u Beloj Krajini : Jezička ideologija u procesu zamene Jezika*, Beograd: Balkanološki institut SANU, Založba ZRC.
- Rakić 1997: S. Rakić, Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42, Budapest, 89–98.
- 1998: O govoru Deske, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43, Budapest, 23–38.
- Stepanović 1997: P. Stepanović, *Promene u govoru mohačkih Srba, Hungaro-Slavica*, 296–298.
- Vékás 2005: J. Vékás, Spectra: National and Ethnic Minorities of Hungary as Reflected by the Census, In: Á. Tóth (ed.), *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*, New Jersey: Atlantic Research and Publications Inc, 1–161, Available at: www.mtaki.hu/munkatarsak/vekas_janos_bibliografia_main.html.
- Williams 1973: R. Williams, *The country and the city*, Oxford University Press.
- Белић 1910: А. Белић, Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште, *Босанска вила* 25/3–6, Сарајево, 68–69.
- Бурзан 1996: М. Бурзан, Српски језик у дијаспори, *Научни састај слависта у Вукове дане* 25/2, Београд, Нови Сад, 339–345.
- 2003: О лексичи Срба у Мађарској, *Српски језик* 8/1–2, год. VIII, Београд, 645–654.
- Вучковић 2009: М. Вучковић, Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту, *Јужнословенски филолог* 65, 405–423.
- Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник* 12, Београд, XXII–520.
- 1971: *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- [1956] 1985: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад, 68–88.
- 1991: Миграције и дијалекти Срба јекаваца, *Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш, 257–273.
- 1994: О српском говору у Батањи, *Јужнословенски филолог* 50, Београд, 33–49.
- 1997: О косовско–ресавском говору Чобанца близу Сентандреје, *Сентандрејски зборник* 3, Београд, 225–237.

- Игњатовић 1953: Ј. Игњатовић, *Райсодије из прошлости српског народа. Мемоари*, Нови Сад: Матица српска.
- Илић 2009: М. Илић, Динамика језичке и социјалне промене: о мањинским језицима у Мађарској с посебним освртом на српски језик, *Јужнословенски филолог* 65, 331–357.
- 2010: *Умени дискурс Срба из Чииа: између колективног и индивидуалног*. Докторска дисертација, Београд.
 - 2010а: Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контакт-ни варијетет, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 53/1, 181–197.
- Јерковић 1996: Ј. Јерковић, Данашњи оквири истраживања говора Срба у Мађарској, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XXIV, Нови Сад, 5–9.
- 2000: Језик Јакова Игњатовића и данашњи говори Срба у околини Будимпеште, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 43, 273–278.
 - 2007: Напомене о „мађаризмима“ у Стеријиним „Родољупцима“, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52/1–2, 165–171.
- Караџић, Текелија 1845: В. С. Караџић, С. Текелија, *Писма Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије високопреосвећеноме госпoдину Платону Ашанацковићу, православноме владици будимскоме о српскоме православију, са особитијем додацима о српском језику*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Мијатовић 1983: Ј. Мијатовић, Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 19, 149–177.
- Милорадовић 2004: С. Милорадовић, Српска етнолингвистичка популација у Мађарској: нека запажања, *Теме. Часопис за друштвене науке* 2, Ниш, 859–864.
- 2005: Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине, У: В. Становчић (ур.), *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, Београд: САНУ, 299–314.
- Николић 1993: М. Николић, Неке особине говора у Чипу код Будимпеште, *Јужнословенски филолог* 49, 137–153.
- Петровић 1974: Н. Петровић, Микротопонимија неких српских насеља у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 10, 143–147.
- 1976: Патронимија неких српских насеља у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 12, 119–137.
 - 1979: Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 15, 71–99.
- Сикимић 2003: Б. Сикимић, Срби на Чепелској ади, етнолингвистички поглед, *Етнографија Срба у Мађарској* 4, Будимпешта, 34–48.
- (ур.) 2004: *Скривене мањине на Балкану*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
 - 2004: Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме : часопис за друштвене науке* 2, Ниш: Универзитет у Нишу, 847–858.
- Степановић 1994: П. Степановић, *Говори Срба и Хрватца у Мађарској: Штокавско наречје*, Горњи Милановац.
- 2000: *Говори Срба у Мађарској*, Будимпешта.
 - 2000а: О говору Буњеваца у селу Чавољу у Мађарској, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 43, Нови Сад, 559–563.
 - 2000б: Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској, *Јужнословенски филолог* 56/3–4, Београд, 1103–1109.
- Стефановић 1993: Д. Стефановић, Из микротопонимије насеља са српским живљем у околини Будимпеште, *Јужнословенски филолог* 49, Београд, 175–186.

- 2000: О административном језику Сентандрејаца у другој половини XVIII века, *Јужнословенски филолог* 56/3–4, Београд, 1111–1120.
- 2003: Из микротопонимије Чипа, *Етнографија Срба у Мађарској* 4, Будимпешта, 79–84.
- Томић 1984: М. Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник* 30, Београд, 7–265.
- 1987: Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник* 33, 303–474.

HISTORICISM AND 'AUTHENTICITY' IN DIALECTOLOGY: THE CASE OF SERBIAN IN HUNGARY

Summary

This paper offers an overview of the dialectological studies on Serbian in Hungary. It clearly illustrates that the dominant Serbian dialectological paradigm belongs to the so called 'pastoral tradition' is concerned mainly with issues of language genealogy and ethno genesis and therefore looks back nostalgically to the past. In that tradition 'authentic' language is construed as a conservative (rural) variety, that is influenced to a minor degree by the standard Serbian as well as by the contact varieties.

Key words: dialectology, Serbian language in Hungary, authenticity, language contact, standard language

Marija R. Ilić